

UOT 37.0

Günəl İlqar qızı Məmmədova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Pedaqoji psixologiya kafedrasının müəllimi*

PEDAQOJİ PROSESDƏ MÜƏLLİMİN EMPATİK QABİLİYYƏTİNİN TIPLƏRİ VƏ SƏVİYYƏLƏRİ

Гюнель Ильгар гызы Мамедова

*преподаватель кафедры Педагогической психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

ТИПЫ И УРОВНИ ЭМПАТИЧЕСКОЙ СПОСОБНОСТИ УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Gunel Ilgar Mammadova

*lecturer of department of Educational psychology
Azerbaijan State Pedagogical University*

TYPES AND LEVELS OF TEACHER'S EMPATIC ABILITY IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Xülasə. Elmi məqalədə empatik qabiliyyətin tipləri ardıcılıqla tədqiq edilmişdir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, empatiya insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimicisidir. Məqalədə müəllif tərəfindən pedaqoji prosesdə müəllimlə tələbələr arasındakı empatik ünsiyyətin strukturuna daxil olan komponentlər araşdırılır. Bunlarla yanaşı müəllimin empatik qabiliyyətinin inkişafının səviyyəsi də ardıcılıqla araşdırılmışdır. Pedaqoji prosesdə müəllimin empatiyasının formalaşmasının sosial-psixoloji şərtləri də açıqlanmışdır.

Açar sözlər: *empatiya, müəllim-tələbə münasibətləri, empatik qabiliyyətlər, pedaqoji proses, emosional vəziyyət*

Резюме. В научной статье последовательно исследованы типы эмпатических способностей. Автор справедливо отмечает, что эмпатия является регулятором взаимоотношений между людьми. В статье автор рассматривает компоненты, входящие в структуру эмпатического общения учителя и учащихся в педагогическом процессе. Кроме того, последовательно исследовался и уровень развития эмпатической способности педагога. Также объяснены социально-психологические условия формирования эмпатии педагога в педагогическом процессе.

Ключевые слова: *эмпатия, отношения учитель-ученик, эмпатические способности, педагогический процесс, эмоциональное состояние*

Summary. In a scientific article, the types of empathic abilities are consistently investigated. The author rightly notes that empathy is a regulator of relationships between people. In the article, the author examines the components included in the structure of empathic communication between the teacher and students in the pedagogical process. In addition, the level of development of the teacher's empathic ability was consistently studied. The socio-psychological conditions for the formation of a teacher's empathy in the pedagogical process are also explained.

Key words: *empathy, teacher-student relationship, empathic abilities, pedagogical process, emotional state*

Müasir dövrdə psixologiyada empatiya problemi xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu nöqteyi-nəzərdən empatiyanın inkişafı psixoloji prob-

lemlərin həllinə zəmin yaradır. Empatiya insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimicisidir. O, başqa adamlara kömək göstərməyə

cəhddə təzahür edir. Empatiya şəxsiyyətin humanist dəyərlərinin inkişafını şərtləndirir. O şəxsi inkişafı müşayiət olunur və əsas aparıcı əlamətlərdən birinə çevrilir.

Empatiyanın inkişafı başqalarının emosional vəziyyətini qavrama qabiliyyətinin formalaşmasına təsir edir və insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya səbəb olur ki, bu da aqressiyanın səviyyəsinin aşağı düşməsinə və şəxsiyyətlərarası konfliktlərin profilaktikasına aparıb çıxarır.

Empatiya "hissetmə", "nüfuzetmə", "şərik olma" kimi mənalara ifadə edilir. Empatiyanın emosional, koqnitiv və predikativ növlərini fərqləndirirlər. *Emosional empatiya* başqalarının affektiv reaksiyalarını və proyeksiyalarını, *koqnitiv empatiya* intellekti və müqayisə proseslərini, analogiyanı, *predikativ empatiya* isə konkret situasiyada başqalarının affektiv reaksiyalarını ifadə edən qabiliyyət kimi təzahür edir.

Empatik qarşılıqlı təsiri çox vaxt informasiyaların ötürülmə kanalı kimi də nəzərdən keçirirlər. Çünki emosional xarakterli mühüm informasiyalar kommunikasiyanın uğuruna öz təsirini göstərir. V.V. Boyko empatiyanı başqalarını rasio-nal-emosional-intuitiv əksətdirmə forması kimi nəzərdən keçirir ki, bu da onun psixoloji müdafiəsinin səbəblərini araşdırmağa və qüsurları aradan qaldırmağa imkan verir. Empatik qabiliyyət şəxsiyyətin emosional potensialından, emosional reaktivliyindən və aktivliyindən asılıdır [3].

Psixologiyada empatiya anlayışının məzmununa birmənalı yanaşmalar olmayıb. Bir çox tədqiqatlarda empatiya sosial senzitivlik, xeyirxahlıq, dəqiqlik, emosional identifikasiya, hissetmə kimi nəzərdən keçirilir. T.P. Qavrilova empatiyanın strukturuna və hərəkət mexanizminə psixoloji nöqteyi-nəzərdən emosional hadisə kimi baxır. O, empatiyanı emosional təəssüratların forması hesab edir və onu fərdin keçmiş təcrübəsi ilə bağlayır [4].

X. Koxut empatiyanı müşahidə üsulu kimi təəvvür edirdi. Onun fikrincə, empatiya müşahidə təcrübəsinə yaxındır. Bununla yanaşı, o, empatiyanı inkişafın universal tələbatı hesab edirdi [5].

Humanist istiqamətin yaradıcılarından biri olan K. Rodjers psixoloji terapevtik kontekstində "empatiya" anlayışından konsultantın pasientlə işində istifadə etmişdir. O qeyd edirdi ki, empatiya başqasının vəziyyətində olub, onun da-

xili aləmini qəbul etməyi bildirir. K. Rodjersin fikrincə, empatiya vəziyyət deyil, o, şəxsi inkişafın zəruri şərtini ifadə edən qarşılıqlı münasibətlərin xüsusi növüdür. K. Rodjersin təəvvüründə empatiya başqasının həyatında müvəqqəti həyatı ifadə edir. Alimin fikrincə, empatiklik ona görə çətindir ki, o, insandan məsuliyyətlik, aktivlik, güclü və dəqiq olmağı tələb edir [6].

Pedaqoji ünsiyyət prosesində hər iki tərəfin qarşılıqlı təsiri bir çox hallarda emosional xarakter daşıyır. Emosional qarşılıqlı anlama identifikasiya və bir-birini qavrama əsasında təzahür edir. Təlim prosesində kommunikativ qarşılıqlı təsirin iştirakçıları özlərini bir anlıq başqasının yerinə qoymaqla onları anlamağa, şəxsi münasibətlərini və emosiyalarını sınaqdan keçirməyə çalışırlar.

Emosional vəziyyətin interpretasiyası müəllimin rol repertuarının interpretasiyasından çox asılıdır. Belə qarşılıqlı əlaqədə empatiyanı şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xüsusi növü kimi də təəvvür etmək mümkündür. Çünki burada başqasını anlama emosional səciyyə daşıyır. Empatiya müəllimlə tələbələrin qarşılıqlı münasibətlərində təkə başqalarının emosiyalarının identifikasiyası kimi deyil, həm də emosional informasiya mübadiləsi kimi də özünü göstərir.

Təlim prosesində empatiya müəllim-tələbə münasibətlərində daxili emosional dialoq formasında təşəkkül tapır. Müəllimlə tələbələr arasındakı empatik ünsiyyətin strukturuna aşağıdakı komponentlər daxil edilir: 1) empatik ünsiyyətin subyektləri; 2) empatik ünsiyyətin vasitələri; 3) empatik ünsiyyətin məzmunu; 4) empatik ünsiyyətin texnologiyası; 5) empatik ünsiyyətin predmeti.

Pedaqoji prosesdə empatik ünsiyyətin subyektləri müəllim və tələbələrdir. Onların qarşılıqlı təsiri emosional səviyyədə empatik təəssüratların mahiyyəti ilə müəyyən olunur. Münasibətlərdə empatiyanın uğurlu olması üçün mühüm sosial texnologiyalara yiyələnmək, emosional səviyyədə subyektlərin bir-birləri ilə qarşılıqlı təsir formasının olması zəruridir.

Empatiya müəllim-tələbə münasibətlərində birgə fəaliyyətdə yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması üsulu kimi nəzərdən keçirilir. Empatiya tərəfdaşların emosional vəziyyətinin təlim prosesində qiymətləndirilməsinə imkan verir. Bu mənada empatiya təkə başqalarının

təəssüratlarında yaranan maneələri deyil, həm də onların aradan qaldırılmasının diaqnostik üsulu kimi nəzərdə tutulur.

Müəllim-tələbə münasibətlərində yaranan çətinliklər emosional təəssüratların əhəmiyyətini artırır. Qeyd etmək lazımdır ki, yaranan çətinliklər müəllim-tələbə münasibətlərində “empatik enerji” mənbəyi sayılır. Empatiya birgə fəaliyyət kontekstində nəzərdən keçirilir. Onu emosional vasitələrdə yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasında xüsusi qabiliyyət kimi də araşdırmaq olar.

Elmi ədəbiyyatda müəllimin empatik qabiliyyətinin tipləri fərqləndirilir: *affektiv, motivasiyalı, idraki, kinestetik, fəaliyyətli qabiliyyət*.

Affektiv qabiliyyət – pedaqoji prosesdə müəllimin emosiyalarını və adekvat davranışla uğurlu identifikasiyanı təmin edir.

Motivasiyalı qabiliyyət – müəllimin tələbələrə psixoloji yardımla bağlı qərarların qəbuluna imkan verir və onları tənzimləyir.

İdraki qabiliyyət – pedaqoji prosesdə müəllimin tələbələrin emosional vəziyyətlərini fərqləndirməyə, özünü tələbələrinin gözü ilə görməyə imkan verir, emosional refleksiyanı həyata keçirir.

Kinestetik qabiliyyət – müəllim tələbələrlə ünsiyyətdə emosional ekspressiya üçün mimikadan istifadə edir ki, bu da onun kinestetik qabiliyyətində ifadə olunur.

Fəaliyyətli qabiliyyət – müəllimin tək-cə təəssüratlarını deyil, həm də tələbələrinin vəziyyətində iştirak etməni, onlara psixoloji yardımın göstərilməsini ifadə edir.

Əgər bu qabiliyyətlər formalaşıbsa, birgə fəaliyyətdə pozitiv yönəlişlik, başqasının ünsiyyətinə hörmətli münasibət, arzu olunmayan hərəkətlərə təmkinlilik müşahidə olunur. Empatik qabiliyyətlər pedaqoji ünsiyyət iştirakçılarının mənəvi inkişaf səviyyəsini və şəxsiyyətin əxlaqi yetkinliyini ifadə edir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, empatik davranışda xüsusi fəaliyyətin mənəvi norması da vardır ki, o da müəllimlə tələbələrin bir-biri ilə qarşılıqlı təsirində öz təsdiqini tapır.

Empatik qabiliyyətlərə yiyələnən müəllim şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırması tipinə aiddir. Bu onunla izah edilir ki, qarşılıqlı münasibətlərdə empatiya bir tərəfdən özünüaktuallaşdırmanı şərtləndirir, digər tərəfdən isə pedaqoji fəaliyyətin özünüaktuallığı empatiyasız mümkün deyil-

dir. Empatik qabiliyyətə malik olan müəllim tələbələrini tamlıqda və harmonik şəkildə qavraması ilə fərqlənir. Bu zaman müəllim şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri bütünlükdə güclü və zəif tərəflərin balansında səbəb-nəticədən asılı olaraq izah edilir.

Tələbə şəxsiyyətinin bütünlükdə qavranılması müəllimə onlarla empatik ünsiyyət və harmonik münasibət qurmağa imkan verir. Empatik qabiliyyətə malik olan müəllimlər spontanlıqları ilə fərqlənir və tələbələrlə qarşılıqlı münasibətlərini proqramlaşdırmırlar. Spontanlıq başqalarının emosiyalarına aktiv təsiri nəzərdə tutur, təşəbbüskarlığı təzahür etdirir, o cümlədən qarşılıqlı münasibətlərdə müsbət təcrübənin yaranmasını təmin edir. Empatik təəssüratlara qabil olan müəllim qarşılıqlı anlaşmada motivləşir. Belə müəllim təlim prosesində tələbələrə ilə qarşılıqlı münasibətdə ünsiyyətə və özünəinamə əsaslanaraq əməkdaşlıq qurur.

Müəllim-tələbə münasibətlərində işgüzar münasibətlər şəxsi səviyyədə qarşılıqlı təsirdə olur. Təlim prosesində bu münasibətlər pragmatik ola bilməz. Onların səmərəliliyi şəxsi dəyərlərlə, maraqlarla, ideyalarla daha da artır. Odur ki, şəxsiyyətlərarası münasibətlər peşə etikasında tənzimlənilir.

Müəllim-tələbə münasibətində empatiya o zaman səmərəli olur ki, müəllim ünsiyyətdə demokratik üslubu seçir. Belə üslub qarşılıqlı hörmətlə və qayğıkeşliklə xarakterizə olunur. Münasibətlərdə empatiya həmişə qarşılıqlı olur. Münasibətdə empatiyanın psixoloji xüsusiyyətləri fəaliyyətin məqsədinə yönəldilir. Kreativlik ona görə zəruridir ki, müəllim-tələbə münasibətində emosional gərginliyi azaltmaq üçün qeyri-standart sözlər, qərar və hərəkətlərin axtarışı tələb olunur.

Münasibətlərdə empatiyanı psixoloji konstrukt formasında nəzərdən keçirirlər. Burada üç ölçü növbəti şkalalarda fərqləndirilir: 1) çeviklik – ciddilik; 2) güzəştə getmə – güzəştə getməmək; 3) əməkdaşlıq – konfrontasiya.

Müəllim-tələbə münasibətində empatiya üç ölçülü sahədə çevikliklə ciddilik, güzəştə getmə ilə güzəştə getməmək, əməkdaşlıq ilə konfrontasiya seçimləri nəzərdən keçirilir. Müəllim-tələbə arasında emosional qarşılıqlı təsir pedaqoji situasiyada uğuru, uğursuzluğu, müqaviməti və inkişafda özünü göstərir. Belə situasiyalar-

da empatiya uğuru möhkəmləndirir, özünənam hissini artırır, pedaqoji təsirlərə tələbələrin müqavimətini aradan qaldırır, şəxsiyyətin inkişafını şərtləndirir.

Deməli, situasiya empatiyanın funksiyalarını və xassələrini şərtləndirir. Apardığımız təcrübələr zamanı alınan nəticələr əsasında müəllimin empatik inkişafının səviyyələri (*nominal, adaptiv-reproduktiv, transformativ və yaradıcı*) müəyyən edilmişdir:

* **Nominal empatik səviyyə** bütün komponentlərin aşağı səviyyədə formalaşması ilə xarakterizə olunur.

* **Adaptiv-reproduktiv səviyyə** koqnitiv-motivasiya sferasında baş verən dəyişiklikləri aşkar edir.

* **Transformativ səviyyə** empatiyanın keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir.

* **Yaradıcı səviyyədə** emosional-qiymləndirici komponent öyrənilən fenomenin idraki-motivativ komponentinə qoşulur.

Davranış-iradi komponentin daha çox təmsil olduğu yaradıcı empatiya səviyyəsi müəllimin empatiyasının bütün komponentlərinin birləşməsidir. Bu səviyyəyə qədər onun bütün komponentləri artıq inkişaf etmişdir. Tələbələrdə ünsiyyət zamanı empatiya nəzəriyyəsi haqqında kifayət qədər biliyin olmaması, hissetmə qabiliyyətinin inkişaf etməməsi, habelə empatik dinləmə üsullarına yiyələnməmək kimi hallar özünü aydın şəkildə göstərir.

Ali məktəbdə keçirilən təlim-tərbiyə prosesində müəllimin empatiyasının formalaşmasının sosial-psixoloji şərtlərinə: tələbələrin dia-

loq ünsiyyətinə cəlb edilməsi, aktiv sosial-psixoloji təlim, sosial-pedagoji fəaliyyətdə könüllü iştirakı aid edilir. Tələbələrin könüllü fəaliyyəti əksər hallarda empatiyanın altruistik empatik formasının inkişafını şərtləndirir, tələbələrin ünsiyyətə tələbatını, o cümlədən kommunikativ və təşkilatçılıq bacarıqlarını, empatik dinləməni formalaşdırır.

Müəllim-tələbə əməkdaşlığı tələbələrin yaradıcılıq imkanlarını daha da genişləndirir. Müasir şəraitdə müəllim-tələbə əməkdaşlığında demokratik iş üslubuna üstünlük verilərsə tələbələrin əqli inkişaf səviyyəsini artırmaq və təlim prosesində yüksək nəticələr əldə etmək mümkündür. Çünki bu zaman müəllimlər tələbələrin daxili aləminə xüsusi diqqət yetirir, onların rəyini öyrənir, habelə onların ideyalarından bəhrələnir, hörmət hissini tələbkarlıqla üzvi surətdə əlaqələndirirlər. Pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyəti şəxsiyyətin ona hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Problemin aktuallığı. Empatiyanın inkişafı müəllimin tələbələrin emosional vəziyyətini qavrama qabiliyyətinin formalaşmasına təsir edir və insanlar arasında qarşılıqlı anlamaya səbəb olur.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə müəllimin empatik qabiliyyətin tipləri və inkişafının səviyyələri ardıcılıqla tədqiq edilmişdir. Pedaqoji prosesdə müəllimlə tələbələr arasındakı empatik ünsiyyətin strukturuna daxil olan komponentlər araşdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva H.İ. Yeniyetmə şəxsiyyətinin formalaşmasında müəllim-şagird münasibətlərinin rolu. -Bakı: Elm və təhsil, -2009, -162 s.
2. Verdiyeva Ç.Q. Müasir şəraitdə müəllim peşəsinə hazırlığın psixoloji xüsusiyyətləri. Psixol.elm.nam.alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. -Bakı, -2016,-176 s.
3. Бойко, В.В. Энергия эмоций в общении / В.В. Бойко.-М.: Просвещение, -2006, -75с.
4. Гаврилова Т.П. Утверждение эмпатии // Журнал практического психолога. -2008. № 5.-С. 204-217.
5. Кохут Х. Интроспекция, эмпатия и психоанализ: исследование взаимоотношений между способом наблюдения и теорией // Антология современного психоанализа / под ред. А.В. Рассохина. Т. 1. М.,- 2000.
6. Роджерс К. Эмпатия // Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и М.В. Фаликман. М.,- 2002.

E-mail: gunel1505@mail.com

Rəyçilər: *psixol.ü.fəl.dok., dos. M.C. İsmayilova*
psixol.ü.fəl.dok., dos. N.T. Rzayeva

Redaksiyaya daxil olub: 30.08.2022.